

Jarva, Vesa

Budapest

Ekspressiivisten sanojen määrittelyä

Tausta:

- ekspr. sanojen piirteet väitöskirjassa
- kol.konstruktiossa olevat ekspr. verbit
- kans.väl. ideofonikirjallisuus

Tavoitteet

- miten kol.konstruktiossa olevilla verbeillä on ekspr. sanojen muita piirteitä
- suomen ekspr. sanoja määrittävät piirteet
- suhde kans.väl. (universaaleihin) piirteisiin?

Hypoteesi

- piirteet korreloivat keskenään
- voi löytää ominaisia piirteitä, mutta ei ehdottomia määritelmiä
- piirteet ovat kielikohtaisia, eli ei voi yleistää muihin kieliin
- mutta ehkä jokin universaali ydin?

Aineisto

- kol.konstr. esiintyvät kol.verbit siihen asti kun osuvat SMS:n (7 osaa) aakkosvälille
- viime kädessä siis SMSA, mutta vain sanakirjaan valituin osin
- aineistossa 25 verbiä:

haaskata	jumuta
helkytellä	jutkahtaa
hilata	jylkytellä
hintota	jyrähtää
hurauttaa	jytkytellä
hutkia	jöynätellä
hylkytellä	kaanistaa
hymptellä	kahottaa
hörähyttää	kalhuta
jonkuttaa	kavauttaa
jonottaa	kiikuttaa
jul/kata, -kkaista	kitkutella
jumpata	

Yleisesti on sanottava:

- sanasto on jossain määrin vakiintunut, koska SMS tuntee 21/25
- LA ei ole SMS:n aineistona, mutta siitä huolimatta valtaosaa näistä verbeistä käytetään koloratiivikonstruktiossa myös SMS:n mukaan; peräti 7 kohdalla maininta

”usein/etenkin koloratiivirakenteissa”, muissa on ainakin lause-esimerkkejä joissa sana on kol.rakenteessa

- myös lähisanat esiintyvät nominaalisessa kol.rakenteessa 11/25:
 - helkytellä: puhheen helke
 - hurauttaa: heräyksen huraus
 - hutkia: rappoomisen hutke
 - höräyttää: naurun hörö
 - jonkuttaa: ruunan jonkula
 - jonottaa: miehen jonokki
 - julkaista: nuaria miähej julkuja
 - jumpata: simmose äijjä jumpin kans
 - jutkahtaa: härän jutka
 - kalhuta: äijän kalho, semmoinen iso miehen kalhu
 - kiikuttaa: pässin kiikku
- Ainoa, joka on mainittu SMS:ssä mutta ei kertaakaan koloratiivirakenteessa, on jyrähtää
- Kun katsotaan yleiskielen sanakirjoja, verbit näyttävät marginaalisemmilta: NS tuntee 12/25 joista 8 vastaavassa merkityksessä, Kielitoimiston sanakirja tuntee 10/25 joista vain 2 vastaavassa merkityksessä.

Analysoitavat piirteet:

- monimerkityksisyys ja -muotoisuus
- onomatopoeettisuus
- predikatiivisuus + pronominaalit ja taipumattomat adjektiivit attribuutteina
- tavun vokaalin variaatio
- konsonantin ja kons.yhtymän variaatio 1. ja 2. tavun rajalla
- juuret + CVCise-

Monimerkityksisyys ja -muotoisuus

- SMS:ssä on mainittu 21 verbiä, joiden merkityksenkuvausta tarkastelen nyt
- Merkitykset eivät ole täysin satunnaisia: peräti 17 verbiä SMS tuntee samassa merkityksessä kuin LA:ssa, joskin yleensä verbeillä on myös muita merkityksiä
- eri merkitys sanoilla:
- monimerkityksisyys ei ilmene niin, että sanoilla olisi SMS:n merkityksenkuvausessa monta merkitysryhmää. Eniten merkitysryhmiä on *haaskata* (8), *kiikuttaa* (6) ja *jumpata* (5). 11 verbillä on yksi tai kaksi merkitysryhmää, ja kahdella (*hympytellä* ja *jumuta*) ei ole merkityksenkuvausta ollenkaan
- tyypillisesti merkitys kuvataan elatiivimuotoisella selitteellä, kuten *höräyttää* 1. '(mata- lalla, römeällä äänellä) äännättämisestä', 2. 'ripeästä (huolimattomasta) tekemisestä'; *julkaista* 'kulkemisesta', *kitkutella* 1. 'vaivalloisesta, hitaasta tekemisestä, menosta tms.' Elatiivilla korostetaan sitä, että sana ei merkitse esimerkiksi äännättämistä, vaan sitä käytetään äännättämisestä? Elatiivimuotoisia selitteitä on ainakin 11 verbillä
- peräti 13:n merkityksenkuvauksessa on käytetty muita ekspr.sanoja (muodon ja merkityksen „vapaa” vaihtelu): *hutkia* 'lyöda, hakata, huimia, läimiä, huihoa, huiskia', *kahottaa* 2. 'töröttää, könöttää, kökottaa, tohottaa tms. '; *kitkutella* 2. 'kihnutella, nytkytellä; kitisyttää'. Usein elatiivimuotoinen selite ja ekspr.sanat esiintyvät yhdessä:

hurauttaa 1. 'kovasta menosta, vauhdikkaasta liikkeestä tai tekemisestä: surauttaa, viuhauttaa, tärskäyttää, hulauttaa, kulauttaa tms. '; *jonottaa* 2. 'paikoillaan, toimettona olemisesta: jököttää, kököttää; kulkemisesta: köröttää'; *jutkahtaa*: 'lyhyestä, äkillisestä (äkkipysähdykseen päätyvästä) liikkeestä, toiminnasta tai sen aiheuttamasta äänestä: mätkähtää, nytkähtää, putkahtaa tms.'

- kahdella verbillä (*hymyptellä* ja *jumuta*) ei ole merkityksenkuvausta ollenkaan, vain esimerkkejä: merkitys on olemassa vain tilannesidonnaisena? (toisaalta mahdollista myös että niin vähän esimerkkejä ettei ole voitu abstrahoida merkitystä)
- elatiivi viittaa siihen, että sanat eivät ole tarkoitteidensa ainoita ilmaisimia, samoin toisten ekspr,sävyisten sanojen mainitseminen viittaa monimuotoisuuteen, siihen että sanat voivat korvata toisensa samassa merkityksessä. Toisaalta monimerkityksisyys ei nouse esille esim. monina eri merkitysryhminä, mikä voi johtua siitä että merkitysvariantit ovat niin häilyviä ettei niitä voi jakaa ryhmiin. Tai sitten merkityksen vaihtelu ei lopultakaan ole kovin suurta?
- onko merkityksenkuvausta, jossa samalla sanalla olisi selvästi erilaisia, esim. vastakkaisia merkityksiä

Onomatopoeettisuus

- 21 verbistä kuuden merkityksenkuvaus on SMS:ssä selvästi onomatopoeettinen, niin että siinä esiintyy sana ääni, äännähtää, nauraa tms.: *helkytellä*, *höräyttää* 1. '(matalalla, römeällä äänellä) äännähtämisestä', *jonottaa* 3. 'yksitoikkoisella äänellä puhumisesta, laulamisesta, itkemisestä tms.', *jyrähtää*, *kahottaa* 3. 'nauramisesta: hohottaa, hähättää', *kitkutella*
- NS:ssä onomatopoeettiseksi on merkitty *hurauttaa*, *höräyttää*, *jonottaa*, *jyrähtää* ja *kitkutella*, eli neljä samaa: *helkytellä* ei ole NS:n mukaan onom., *kahottaa* on tuntematon
- *hurauttaa* on NS:ssä onom, SMS:ssä ei
- tällä perusteella onom. ei vaikuttaisi olevan kovin olennainen piirre kol.konstruktion verbeissä
- toisaalta verbien taustalla olevat juuret ovat usein onomatopoeettisia (peräti 16/25 tai käytännössä kaikki verbit (paitsi *jut-*) joille yleensä on juuri olemassa)
- onom. lienee vain ekspr. sanojen yksi ulottuvuus, ei määräävä tai alkuperäisin piirre

Predikatiivisuus ja attribuutit

- täytyy tarkastella lähisanoja, koska verbit eivät tietenkään voi esiintyä predikatiiveina
- seuraavien verbien lähisanat esiintyvät predikatiiveina ja niillä on attribuutteina pronominaaleja tai taipumattomia adjektiiveja (17/25):
- *helkytellä*: semmonen helke, sellai helkytin
- *hurauttaa*: semmmosen hurauksen, aika hurauksen, on se tyttöparka koko huraus
- *hutkia*: se ol aika hutketta, tämä (velli) tuli ny vähä sellasta hutketta
- *hylkytellä*: semmone hylkinä
- *höräyttää*: niin ol suuri miehe hörö, tuolasta vetelää höröö, se o sellane höröös se lehmä
- *jonkuttaa*: tämäpä on koko jonkula, sellain laiska jonkki
- *jonottaa*: se on niil laiska jono, semmost pitkää jonotust
- *julkaista*: se ol pirummoinej juluku oikee, se ol iteppäinej julku
- *jumpata*: olet sellain jumppi, simmose äijjä jumpin kans

- jumuta: semmost uut jumutust
- jutkahtaa: semmoene jutkaos, se ol jutkaus, se on koko jutka, semmosija haovvij jutkija
- jylkytellä: (puinti) on semmosta jylkettä
- jyrähtää: ajeltiin kärrillä aika jyräkke, tämmösen jyräkän, (eräs mies) on sellai jyräkkä
- jytkytellä: on iso jytkytuo tukki, yhen semmosej jytkyn
- kalhuta: semmoinen iso miehen kalhu, onhan ne koko kalhuja
- kavauttaa: aika kavahlos
- kitkutella: semmosta kitkutosta, semmosest kitkust, maitoki on semmosta kitkua
- seuraavilla verbeillä taas ei ole luontevia lähisanoja (substantiiveja): haaskata?, hilata, hintota, hympytellä, jöynätellä, kaanistaa (6/25)
- kahottaa: lähisana kahotus, mutta ei pred. eikä attr.
- kiikuttaa: lähisanat kiikku, kiikutin, mutta ei pred.na eikä attr.na

1. tavun vokaali

- ei voi katsoa kuin h- ja j-alkuisista, siis 19/25, ja niistäkin jöynätellä on satunnainen, siis 18/25 ja niistä hintota ja jonkuttaa ei ole SMS:ssä, mutta voi silti olla vok.vaihteluvaihteluparia?
- aineistossa on jo valmiiksi kaksi vok.vaihteluparia: hurauttaa – höräyttää ja helkytellä - hylkytellä
- vokaalivariantteja seuraavilla verbeillä (15/19)

7: hutkia (hatkia – hitkiä – hotkia – hytkiä – hätkiä – hötkiä)

julkkaiasta (jalkkaiasta – jelkkaiasta – jolkkaiasta – jylkkäistä – jälkkäistä – jölkkäistä)

6: helkytellä – hylkytellä (halkutella – hilkutella – hulkutella – hölkytellä)

hurauttaa – höräyttää (herauttaa – horauttaa – hyräyttää – höräyttää)

jonkuttaa (jankuttaa – junkuttaa – jynkyttää – jänkyttää – jönkyttää)

jutkahtaa (jatkahtaa – jotkahtaa – jytkähtää – jätkähtää – jötkahtää)

5: jumpata (jampata – jompata – jympätä – jämpätä)

jyrähtää (jarahtaa – jorahtaa – jurahtaa – järähtää)

jytkytellä (jatkutella – jetkutella – jutkutella – jätkytellä)

4: hympytellä (hemputella – himputella – humputella)

jumuta (jamuta – jymytä – jämytä)

jylkytellä (jolkutella – julkutella – jölkytellä)

3: jonottaa (junottaa – jönöttää)

- ei ole vokaalivariantteja: ?haaskata, hilata, hintota, jöynätellä (4/19)

Yksittäiskonsonantin ja kons.yhtymän vaihtelu 1. ja 2. tavun rajalla

- kun aineistossa on CVCC-verbi (13), näillä on CVC-variantti 10/13 (ks. juuri)
- parit jonottaa ja jonkuttaa; jumuta ja jumputtaa jo tässä aineistossa
- entä hilC- hurC- hörC jyrC kahC? *kavC fonotaktisesti mahdoton
- ?hilC: hilata - ?hilkkaiasta – hilkuttaa (SMS:ssä on paljon hilk- ja hilp-alkuisia, mutta ne eivät oikein sovi semanttisesti)
- hurC: hurauttaa – hurkaa - hurkaista – hurnaista
- hörC: höräyttää - hörköttää – hörnöttää – hörpöttää
- jyrC: jyrähtää - (jyrkähtää) – jyrkyttää

- kahC: kahottaa – kahjottaa – (kahkottaa)
- jonC: jonottaa – jonkuttaa – jompottaa – jonkottaa
- jumC: jumuta – jumpata – jumputtaa - (junkata – junkuttaa)

Juuret (pitäisikö muuttaa: CVCise- ~ CVCinA)

- verbeistä CVC-tyyppiä on kahdeksan: hilata, hurauttaa, höräyttää, jonottaa, jumuta, jyrähtää, kahottaa, kavauttaa ; näillä on juuret hil- hur- hör- jum- jyr- kah; ei ole juuria *jon- ja *kav- CVC-tyypin verbeillä siis juuri 6/8
- CVCC-tyyppiä on 13: helkytellä, hintota, hutkia, hylkytellä, hypytellä, jonkuttaa, julkaista, jumpata, jutkahtaa, jylkytellä, jytkytellä, kalhuta, kitkutella; näistä puuttuu CVC-juuret *hin *hyl *jon, CVCC-tyypillä siis juuri 10/13
- CVVC-tyyppiä haaskata, jöynätellä, kaanistaa, kiikutella; lyhytvokaaliset juuret ovat ? has- ja kan-, *jön ~ *jyn ei ole, *kik- ei ole; mutta näillä on kyllä muita lähisanoja tai pesyeitä?
- CVC- ja CVCC-vebeillä siis selvät juuret 16/21

Liite 1. Lauseopin arkistossa esiintyvät koloratiivirakenteet

haaskata

Vihti *mull- oli semmonem puinenki kruusi ku, oli vaan kärensijap päässä ja siin- oli semmoset lovet ja sai pal... leivän- yli vetääs sen kans nin silloin oli kruusut valmiit, (mut senkin **ol** lapset johonki **haaskanneet viärä***

helkytellä

Liperi *hy... niin ol' lysti siellä metässä ollaj jotta heä, käki **kukkuuh helekyttel**, kevväilä ja siellä ja linnut laolo nii, kyllä aeka kulu hyvästi.*

hilata

Rautalampi *minä **männäh hilasin** seq oja ylite ja sitte ol' semmonev vastamäk siinä ja, jyrkkä ja.*

hintota

Juuka *voe veekkone Vihtasuollaek **kääväh hintovvaa** ihan tuos, - -vatussa paekassa ja millo Vuokossa ja millom mis...*

hurauttaa

Haapavesi *niin, no minä sanon- että no sehä s... pittää yhtäällep päin kaatua ett- eik kaim me täältä pääsep poes muute mitenkääj ja, sitte me **kaataa hurrautimma** yhtäällep päi ihtennäs sinne.*

hutkia

Kurikka *mä tiäm mitä sitä Tiupäkiksi sanottihi, se pruuukas laulaa, kovaa kus se **kutoo hutkii**.*

hylkytellä

Nilsiiä *mutta se ol' vaekeeta työtä n... nyhän ne konneet hyl... **hylykyttellöö** ne laovat **tehä**, muuta kun ne pohjapuut veistelev vua ja.*

hymptellä

Vieremä *ja sielä, emäntä ollus saonal laitossa se ol'niiq iltoo ollu niin se taloqemäntä ollus saonal laitossa nii se ol', eukko **viijjä hymptellyt** tyttöö helemassaa ja männys sinnes saanal laettajal luoksen ni, se emäntä ol' sanonu että no mitä sulla helemassa on.*

hörähyttää

Veteli *joo ei mitääm muuta ko **nauraa hörähytti** ja niin se nousi ylös ja niin se l... niim me lähethim minä kärestä talutin sitä kamarhiij ja, ja tälläsin sitte... että se meni sänkhyysnä ja, minä kepsaharin isse vierheen.*

jonkuttaa

Somero *mitäs se sit- oli ensiks sai juasta niät kun- otettin, elävä toinen siält toinen tääl ni, net tahtonep pyssyyt sisä... toi noi, tiälä, mut sik ku ne rupes tiälä pysymään kyl niit sit jo, **jonkutti** jo **mennä**.*

jonottaa

Rantasalmi *verkol'leen ku soutaa ni se, **tullaj jonottaa** sielä se haoki tavot'taa sielä sen tu... sitte, kiini.*

julkaista

Temmes *ne **kulukia julukkasiiit** tuota pitkin tietä ja, tahtovat mennät toho Riihimiestem pottumaitaki ja, pääsivät, karkuun kait vissiin sieltä.*

jumpata

Veteli ***käyrä jumpathim** peräsä k- oli raskas kuorma ni, ei to... oikein olluk kaikesti kyytivvaraakan- et, ja sitte nuin ku isommasa joukosa ni, toimitelthim mukavia että matka kulu hupasemmasti ni.*

jumuta

Ilomantsi *ja siinä pelevoat ja liinat nehän kasvatettih ja, niien kansa yöt **piti loukuttoaj jumuta** ei nukuttant .*

jutkahtaa

Nilsiiä *ja se kun se pitkä puu sinneh hankeej **jutkahti kuation** ni siinäpä sitä ol'liit tosinnaam perkkoomista kun toesta metriä ol' lunta.*

jylkytellä

Sotkamo *siellä käättiir Riippisillään tuota, Portaansuolla oli valtiol laettamat portaat kaks porrasta rinnakkae, missäe **kävellä jylkyteltti**.*

jyrähtää

Lapinlahti *se on kututtu se lääkäri, sem ministeril luo, ja, se kun tul', sieltä, anto tultuvvaan, tabletit se ol lehessä minä luvin, tabletit anto, kohta **kuoltaj jyrähti** se ukko.*

jyttytellä

Lapinlahti *oh hyvä kävellä, ko... jy... **jyttytelläs** siellä ja, olla, kun on tervennä.*

jöynätellä

Parikkala *ennen ku sijat ne **käyvä jöynätel'**, uppokesät tuola, mehässä ne söi sielä heineä, ja kaikki nuo, pienet lepämpä... leppäpehkot viholaishpehkot ne kynti nuri ja söivät niijeu juuret.*

kaanistaa

Suomussalmi *ja sen, kyllä vanahan koppelon ni sen soapi kun om poejat jos on, että on, se ei oq enneä metotkaap, tuota, poekaesa eäntä ei, ollenkaa nii ku, rupejaa panemmaa että -- -- ni se luuloo että se on, poejalla o hätä siellä nin tuota, se kun **tullak kaanistaa** levveälä koppelo että sill- om poejalla hätä, ihmise ettee.*

kahottaa

Haapajärvi *ja, se- oli, **nukkuak kahottanus** sitte se mummu, siinä, tuvassa sängyssä ja, se oli mennyj ja, hyvi äkkijä sitte siihem pukannus siihej ja, karijassu että hei mummu nouseq ylös ottamaan, ryypyt että hä antaa semmosta lääkiä että ei tarvihte, tarvihtet tuota, olla, nuijen, painoiq alla.*

kalhuta

Rantasalmi *kynkkäviitakkeella vuan **niitteek kalahutti**.*

kavauttaa

Kontiolahti *minunniis sillä ukollani oli suoniraota jolla, suonneen, **kavvaotti, lyyväj** jotta.*

kiikuttaa

Lappajärvi *se vei vanhaa, lihajalkaaki **mennäk kiikutti** ni kyllä niin nauratti kun se oli niim musta niin- kum mikä.*

kitkutella

Nilsinä *pakkas'ella kova pakkas'eq ol' ja, se kum pit' kolojap puhtaaks vielä ja sitte semmos'ella, viululla sitä **kitkutelttiin sahatap** poekki.*

verbi	1	2	3	4	5	6	7	8	9
hurauttaa	+	+	+	+	+	+	+	+	+
jutkahtaa	+	+	+	+	+	+	+	+	-
helkytellä	+	+	+	+	+	+	+	-	+
höräyttää	+	+	+	+	+	+	-	+	+

verbi	1	2	3	4	5	6	7	8	9
jonottaa	+	+	+	+	+	-	+	+	+
jumpata	+	+	+	+	+	+	-	+	-
hutkia	+	+	+	+	-	+	+	+	-
kalhuta	+	+	?	+	+	+	+	+	-
kitkutella	+	+	?	-	+	+	+	+	+
jytkytellä	+	+	+	-	+	+	+	+	-
jylkytellä	+	+	+	-	+	+	+	+	-
julkaista	+	-	+	+	+	+	-	+	-
jyrähtää	+	+	+	-	-	+	+	+	+
hylkytellä	-	+	+	-	-	-	+	-	-
kavauttaa	-	+	+	-	+	-	+	-	-
kahottaa	+	-	-	-	-	+	+	-	+
jonkuttaa	+	+	+	+	-	-	-	+	-
jumuta	+	+	+	-	-	+	-	-	-
hympytellä	+	-	+	-	-	+	-	-	-
kiikuttaa	+	-	?	+	-	-	+	-	-
hilata	+	-	-	-	?	+	-	-	-
kaanistaa	-	-	?	-	?	?	-	-	-
haaskata	-	-	-	-	-	?	-	-	-
jöynätellä	-	-	-	-	-	-	-	-	-
hintota	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Liite 2. Aineiston verbit ja niiden ekspressiiviset piirteet.

1. CVC ~ CVCC –vaihtelu: *hurauttaa ~ hurkaista*)
2. lähisanan attribuuttina pronomiinaali tai taipumaton adjektiivi: *semmonen huraus, aika huraus*
3. ensimmäisen tavun vokaalivaihtelu (3 vokaalia tai enemmän): *hutkia – hatkiä - hōtkiä*
4. lähisanat nominatiivisessa koloratiivirakenteessa: *puheen helke*)
5. elatiivimuotoinen selitys: 'kulkemisesta' tms.
6. CVCise- ~ CVCinA (*hurise- ~ hurina*)
7. selityksessä muita ekspressiivisiä verbejä
8. lähisana predikatiiveina: *se ol aika hutketta*
9. onomatopoeettinen merkityksenkuvaus SMS:ssa tai NS:ssa lyhenne ”onom.”